

ПРЫВАТНАЯ ЛЯСНАЯ ГАСПАДАРКА РАДЗІВІЛАЎ У XIX СТАГОДДЗІ

ВІКТАР КАХНОВІЧ

Анатацыя: Лясы ахоплівалі звыш паловы землеўладання князеў Радзівілаў. У Давыд-Гарадоцкай ардынацыі лясныя ўгоддзі ахоплівалі звыш 95% усёй плошчы. Шырокі характар эксплуатацыя лясоў у валоданнях князеў набыла ў 1880-я гады. Даходы ад лесу раслі, суправаджалася тое павелічэннем штату лясной службы і ўдасканаленнем яе работы. У снежні 1910 года была адкрытая чыгунка і тартак у Дзяніскавічах. Гэта імкліва падвысіла прыбыткі Радзівілаў, але свой разбуральны ўнёсак прынесла Першая сусветная вайна.

Ключавыя словы: Радзівілы, лясная гаспадарка, маёнткі, эканоміка, гаспадарчая ініцыятыва.

PRIVATE FORESTRY OF THE RADZIWIŁŁ FAMILY IN THE 19TH CENTURY

Abstract: Forests occupied more than half of the Radziwiłł family tenure. In the Davyd-Haradok ordination forests occupied more than 95% of the territory. Extensive exploitation of forests spread in family possession in the 1880s. The forest income grew and was accompanied by an increase of the forestry service and improvement of its work. In December 1910 a railway and a sawmill were built in Dzianiskavičy. It rapidly increased Radziwiłłs' income, but the World War I brought destruction to these lands.

Keywords: Radziwiłł Family, Forestry, Estates, Economy, Economic Initiative.

Радзівілаўскае землеўладанне (з улікам спадчыны Стэфані Радзівіл) было адным з найбуйнейшых у XIX стагоддзі ў Расійскай імперыі, Еўропе і свеце, і перавышала ў канцы XVIII стагоддзя 2 млн дзесяцін. У лютым 1814 года спадчына Радзівілаў была падзеленая: меншая частка (Нясвіжская, Алыцкая і Мірская ардынацыі) перададзены князю Антону Генрыху Радзівілу, а іншыя валоданні – звыш 1,2 млн дзесяцін – трапілі ў рукі лаяльных да Расійскай імперыі Вітгенштэйнаў. Спрэчным да 1875 года заставаўся ляс Давыд-Гарадоцкай і Клецкай ардынацыі. Ляс паасобных частак Радзівілаўскіх валоданняў адрозніваўся, але назіраліся і агульныя рысы. Так, назіралася занябанне часткі валоданняў, што праз вялікую запазычанасць уласнікаў патрапілі ў распараджэнне крэдытараў (1820–1830-я гады), і тыя першымі пачалі вынішчэнне лясоў (1850-я гады) (Кахновіч, 2009).

Лясныя абшары абдымалі звыш паловы ўсіх валоданняў: у Давыд-Гарадоцкай ардынацыі (125–200 тыс. дзесяцінаў) – да 98% плошчаў у канцы XIX стагоддзя (Ведамасці: арк. 1зв.–2), ведамасць лясоў ва ўласнасці князя Антона-Вільгельма Радзівіла на 1879 год паказвае 214,3 тыс. дзесяцінаў лесу (Пракалы ... 1880–1884: арк. 24–24 зв.), гэта значыць звыш 3/4 лясоў у супастаўленні з ўсёй землеўласнасцю (Спісок землеўладальцаў, 1877: 131–133); таксама – ад 50% да 62% складалі лясы ў той частцы колішняга валодання Радзівілаў, што адыйшло да Вітгенштэйнаў (Цыркуляры, 1863–1871: арк. 44). Канешне, гэтае багацце мусіла прыносіць прыбыткі, а не заставацца пасіўнай часткай у балансе княжацкай уласнасці.

Сапраўды, ёсць звесткі аб сплаве лесу з радзівілаўскіх валоданняў у Крулявец яшчэ з XVI стагоддзя, вядомыя ў другой палове XVIII стагоддзя княжацкія самалакурныя буды і шклянныя гуты ў Налібоцкай пушчы. Аднак ёсць падставы, каб акрэсліць якасны пералом у лясной гаспадарцы Радзівілаў менавіта ў другой палове XIX стагоддзя (Кахновіч, 2012). Напрыклад, вядома, што з лясоў Нясвіжскай ардынацыі было прададзена ў 1792 годзе 410 дрэваў, у 1827 годзе – да 850 дрэваў, у 1829 годзе – блізу 1,5 тыс. дрэваў (Дакументы, арк. 18зв.–19, 111, 138). Невялікім быў і штат лясной службы князёў на той час. Для параўнання, у Давыд-Гарадоцкай ардынацыі ў 1865 годзе таксама было прададзена будаўнічага лесу няшмат – не болей за 1100 дрэваў за 226,16 руб. Між тым вядома, што гэта, як і ўсе даходы ад лесу ў 1865–1866 гады па ардынацыі, ледзь пакрывалі выдаткі на ўтрыманне лясной варты (ад 10 да 15 чалавек) (Каса, арк. 3зв., 9зв.–10зв., 20зв.–22).

Калі шукаць час, прычыны і механізм пералому ў лясной гаспадарцы Радзівілаў, то пільную ўвагу прыцягвае перапіска князёў Багуслава і Вільгельма Радзівілаў (пражывалі ў Берліне) з даверанымі асобамі

ў Расійскай імперыі. З гэтых лістоў відаць, што князі прадбачылі (май 1865 года) вялікае значэнне лясоў у валоданнях і жадалі вылучыць іх у асобныя лясныя акругі. Ужо пасля гэтага ў снежні 1877 года ў лісце да князя Антона Радзівіла галоўнаўпраўляючы Абламовіч адзначаў, што адзінае спадзяванне ў вырашэнні фінансавых цяжкасцей князя палягала на лясы (Кахновіч, 2009). Гэта не было сакрэтам для князя, бо ён жыў у Берліне і, мяркуючы, ведаў пра імклівы рост попыту на дрэва ў Еўропе.

Сапраўды, зварот да дакументаў паказвае, што з сярэдзіны 1860-х гадоў у Давыд-Гарадоцкай ардынацыі, а з 1870-х гадоў і ў Нясвіжскай ды Клецкай – імкліва нарастала нарыхтоўка лесу, распрацоўка ды вываз як неапрацаванага дрэва, так і прадуктаў лесаапрацоўкі з валоданняў князя Антона Вільгельма Радзівіла. Гэта прывяло да развіцця структуры гаспадарчай лясной адміністрацыі, пашырэння яе штату і службовых абавязкаў. Першае, быў пашыраны штат лясной службы: да 1885 года ў лясніцтвах Антона Радзівіла налічвалася не па 10, а ўжо па 20–25 ляснікоў і ляснічых у сярэднім, а ў 1890-я гады, на прыкладзе Нясвіжскага лясніцтва, бачым павелічэнне лясной службы яшчэ на траціну (Спіс, 1885: арк. 1зв.–43; Гадавая, 1895: арк. 1зв.–12). Другое, больш шчыльным стаў нагляд за лясамі: так уласна князь-ардынат строга наказваў ляснічым (1880, 1885–1886 гады) самым пільным чынам сцерагчы лясы ад шкоды з боку сялянаў і засцяпковай шляхты (Распараджэнні, 1693–1861: арк. 56зв.). Трэцяе, архіўныя дакументы (напрыклад, прыходная ведамасць па лясных акругах 1880 года) паказваюць: ужо ў 1870-я гады былі створаны лясныя акругі на чале з асобнымі ўпраўленнямі, і ў падпарадкаванне ім былі перададзеныя фальваркі, хутары, засценкі, рыбныя ловы і іншыя аб'екты нерухомасці, што здаўна здаваліся ў арэнду розным пасэсарам. Таксама лясным акругам была перададзена эксплуатацыя правоў прапінацыі (Гаспадарчыя, арк. 206–207зв.).

Калі ў 1880 годзе даходы ад лесу складалі блізу 30 % усіх прыходаў і яшчэ саступалі паступленням ад арэндных трыманняў, то за 1880–1895 гады даходы ад лесу ўзраслі утвая (з 10,8 да 30,2 тыс. руб.). Так, з прыходна-расходнай ведамасці па маёнтках князя Антона Радзівіла за 1903/1904 гаспадарчы год выяўляецца, што лясная галіна была самым прыбытковым кірункам гаспадаркі яго ардынацый: складаючы 46% агульных паступленняў (48,4 тыс. руб. да 105,2 тыс. руб.), яна давала 68,5% чыстага даходу (35,2 тыс. руб. да 51,4 тыс. руб.) (Кахновіч, 2009). У прамой цеснай залежнасці ад лясных паступленняў знаходзіўся дабрабыт нясвіжскай галіны Радзівілаў. Так, моцна выраслі пастаўкі лесу з Клецкай ардынацыі напярэдадні Першай сусветнай войны. Справа ў тым, што ў снежні 1910 года Радзівілы адкрылі прыватную чы-

гунку Ганцавічы – Дзяніскавічы. Перавозіла яна дошкі, бочкі, клёпку, бярвёны, гонту, іншыя лясныя тавары. Агульна, асноўны даход давалі пастаўкі “дрэва гандлёвага”, “дрэва на дровы”, даходы ад арэнды лясных угоддзяў. Грузаабарот лініі дасягаў 1 млн пуд. у 1913–1914 гады. У Дзяніскавічах працаваў прыбытковы тартак. Праз гэта даходы ад лесу ў 1913/1914 гаспадарчым годзе складалі 83,6 тыс. руб. (Кахновіч, 2010). Напрыканцы пазначым таксама, што гаспадарку гэтую падарвала Першая сусветная вайна, рэквізіцыі арміі, а таксама сялянскае ўзрушанне 1917 года.

Бібліяграфія

1. *Ведамасці аб маёнтках, складаючых Давыд-Гарадоцкую ардынацыю* кн. Радзівілаў. Канец XIX ст. НГАБ, Ф. 694, воп. 2, спр. 1949, арк. 1зв.–2.
2. *Гадавая справаздача на 1895 г.* НГАБ, Ф. 694, Воп. 2, спр. 9756-а: арк. 1зв.–12.
3. *Гаспадарчыя дакументы. Ведамасці на лясным даходам. XIX ст.* НГАБ, Ф. 694, Воп. 7, спр. 478: арк. 206–207зв.
4. *Дакументы эканоміі, гандаль леснымі матэрыяламі. XIX ст.* НГАБ, Ф. 694, Воп. 2, спр. 10718: арк. 18зв.–19, 111, 138.
5. *Каса падлясніцтва Давыд-Гарадоцкай ардынацыі. XIX ст.* НГАБ, Ф. 694, Воп. 2, спр. 1905: арк. 3зв., 9зв.–10зв., 20зв.–22.
6. Кахновіч, Віктар (2009). “Тэндэнцыі гаспадарчай дзейнасці ў парэформенным маёнтку на Палессі”, *Российские и славянские исследования*, Выпуск 4: 116–123.
7. Кахновіч, Віктар (2010). “Чыгуначныя праекты Радзівілаў (1870-я – пачатак XX ст.)”, *Европа: актуальныя праблемы этнокультуры: м-лы Міжнар. нав. канф., Мінск, май 2010 г.* Мінск: БДПУ: 246–248.
8. Кохновіч, Віктор (2012). “Хозяйство и доходы Радзивиллов в XIX – начале XX ст.”, *КЛИО*, № 4: 46–54.
9. *Пратакты паседжанняў Упраўлення маёнткамі* кн. Антона Радзівіла. 1880–1884 гады. НГАБ, Ф. 694, воп. 3, спр. 995, арк. 24–24зв.
10. *Распараджэнні князя Радзівіла ляснічым і інш. 1693–1861 гады.* НГАБ, Ф. 694, Воп. 7, спр. 496: арк. 5бзв.
11. *Спісок землеўладальцаў Мінскай губерні за 1876 год (1877).* Мінск: Типографія Губернскага правлення.
12. *Спіс лясной варты. Нясвіжская ардынацыя* кн. А. Радзівіла. 1885 г. НГАБ, Ф. 694, Воп. 2, спр. 9724: арк. 1зв.–43.
13. *Цыркуляры губернатараў Віленскага, Ковенскага, Гродзенскага, Мінскага. Пратакты паверачных камісій... [Упраўленне кн. П. Л. Вітгінштэйна]. 1863–1871 гады.* НГАБ, Ф. 694, воп. 3, спр. 796, арк. 44.